

ELENA BALIUTYTĖ

Apie meistrą meistrės ranka: monografija apie Marcelijų Martinaitį

<https://doi.org/10.51554/Coll.21.47.11>

Akvilė Rėklaitytė, *Meistrujantis žmogus. Marcelijaus Martinaičio poetinė antropologija*: monografija, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2020, 286 p., ISBN978-609-425-294-6

Akvilės Rėklaitytės monografija *Meistrujantis žmogus. Marcelijaus Martinaičio poetinė antropologija* yra neeilinis Lietuvos akademinio gyvenimo įvykis. Pirmiausia dėl sėkmingai realizuotos naujos teorinės–metodologinės prieigos – literatūros antropologijos. Pirmajame knygos skyriuje autorė išdėstė šios disciplinos istoriją, tikėdamasi, kad tai padės šiai teorinei žiūrai įsitvirtinti ir kituose akademiuose darbuose. Ją pačią rašyti tokį darbą įkvėpęs profesorės Brigitos Speičytės Vilniaus universitete skaitytas kursas „Literatūrinė antropologija ir kultūra“. Iš pradžių pristačiusi literatūros antropologiją kaip teorinę discipliną, autorė darbui pasirenka *poetinės antropologijos* sąvoką, įvardydamą ją „konceptualiąja metafora“. Kad, pasak monografijos autorės, išryškėtų perskyra tarp minėtų dviejų antropologijos lygmenų, ji imasi pristatyti svarbiausius *literatūros antropologijos* formavimosi veiksnius ir momentus. Pradedama nuo antropologijos disciplinos poslinkio link literatūros, kuriam svarbų poveikį turėjo Cliffordo Geertzo darbai (ši nuostata Lietuvos literatūrologų darbuose kol kas beveik neįjunta: autorė mini tik Vigmanto Butkaus ir Artūro Šeškaus pavardes), po to išdėstoma, kaip tuo pat metu (nuo XX a. vidurio) antropologiškumo link keitėsi literatūros studijos. Svarbiausia pozicija čia tenka Stepheno Greenblatto naujajam istorizmui, kuris jau sėkmingai funkcionuoja ir lietuvių literatūros tyrimuose (autorė mini Speičytės, Jurgitos Raškevičiūtės, Aistės Kučinskienės darbus). Naujojo istorizmo dėmesį kultūros studijoms, pasak autorės, paskatino antropologo Cliffordo Geertzo straipsniai. O literatūrinės antropologijos sąvoką pasiūlė literatūrolo-

gas Wolfgangas Iseris, literatūriškumo dėmenį sutvirtinęs sąvokomis iš filosofijos, suvokimo psichologijos (*atranka, kombinavimas, estetinės veiklos subjektas*). Orientuodamasi į savo tyrimą, rinkdamasi analizės įrankius, autorė pasitelkia ir kai kurias antropologiškai turiningas Michailo Bachtino konceptualias sąvokas (*kūrinio pasaulis, kūrinio tikrovė, autorius, herojus, subjektas*). Pristatydama kitus savo darbui svarbius tyrėjus, autorė mini Martinaičio kūrybiniam pasaulėvaizdžiui artimus antropologizuojančio mąstymo filosofų ir literatūros tyrėjų darbus: panašiu laiku rašiusios ir civilizacinį pokytį (ikimodernios visuomenės vartimą modernia) apmąščiusios filosofės Hannah'os Arendt, Paulio Ricoeuro, šiuolaikinės lenkų filosofės Agatos Bielik-Robson.

Antrajame monografijos skyriuje autorė pristato *poetinę antropologiją* kaip interpretacinę sąvoką, konceptualiąją metaforą, kuria įvardijama Martinaičio kūrybinė laikysena. Aiškindama šią sąvoką autorė pabrėžia, kad

tai ne tiek poezija siaurąja prasme, bet veikiau įvairiomis kryptimis veikiantis *poetiškumas* – kūrybiškumo savybė [...] (p. 41). Taigi antropologai naudojami poezija kaip metodu geriau pažinti tiriamą pasaulį, o štai poetinė antropologija yra paties subjekto kūrybinis savęs interpretavimas, kūrybinė laikysena, angažuota tiek meniniame pasaulėvaizdyje, tiek socialiniame pasaulyje liudyti patirtį, aiškinti kultūrinės reikšmės, taip užtikrinti ryšį tarp trūkinėjančių tradicijų, buvimui kultūroje suteikti įvairesnių prasmų (p. 43).

Remdamasi antropologine žiūra autorė įvairias Martinaičio kūrybinės veiklos raiškas (jos detalios įvardytos 38 p.) ir net socialines praktikas traktuoja kaip savitą kūrybą, hermeneutine reikšme traktuojamą tekstą, apimantį ir „nerašytinius veiksmus“. Konkretizuodama monografijos svarbą, noriu pabrėžti ne vien teorinės prieigos naujumą lietuvių literatūrologijoje, bet ir tai, kad ji itin gerai tinka atskleisti tiriamojo objekto – Marcelijaus Martinaičio kūrybiškumo – fenomeną. O dar konkrečiau – kad ši tyrimo prieiga padeda kitaip pažvelgti į sovietmečio kultūrą ir literatūrą. Pastaruoju metu lietuvių literatūros tyrimuose (ir pirmiausia sovietinio laiko) dominuoja sociokultūrinė istorinė perspektyva. Ji buvo (ir tebėra) svarbi analizuojant ir interpretuojant sovietmečio kultūrą ir literatūrą, aiškinantis jų santykius su ideologija, cenzūros ir institucijų vaidmenį, kūrėjų laikysenas, visuomenės modernėjimo aplinkybes ir t. t. Šie tyrimai kartais gali sugestijuoti mintį, jog okupacijos metais kūrėjas buvo absoliutus savojo

laiko įkaitas, „geležinių laiko rėmų“ belaisvis, savo kūryba visiškai priklausomas nuo valstybės politikos ir jos pokyčių. Ir štai Akvilės Rėklaitytės monografija atveria kitą sovietmečiu gyvenusio menininko kūrybos vaizdą. Tampa akivaizdu, kad sistema, nepaisant ją palaikančių galios institucijų, vis dėlto buvo nepajėgi visiškai kontroliuoti kūrėjo laisvės ir užgniaužti jo kūrybiškumo. Globalūs visuomenės modernėjimo procesai, kad ir vėluodami, vyko ir sovietinėje erdvėje, juolab kad kai kurios linkmės (pvz., urbanizacija, industrializacija, gamtos užkariavimas, mokslo, technikos vystymo prioritetas, progreso akcentavimas) turėjo oficialų palaikymą. Taigi „civilizacinis lūžis“, kai archajinę visuomenės sanklodą keitė moderni, vyko ir šiapus „geležinės uždangos“ su visomis iš jo kilusiomis komplikacijomis ir problemomis. Martinaitis yra labai tinkama figūra šiam mentaliniam pokyčiui, Lietuvoje kulminaciją pasiekusiam 7–9 deš., stebėti ir analizuoti. Tyrėjos akiratyje – ne tik Martinaičio poezija, bet ir kitos kūrybiškumo apraiškos, čia įvardytos „meistravimu“, o pats kūrėjas – „meistraujančiu žmogumi“. Savo įvairiašakėje kūryboje Martinaitis pats buvo ir praeitin nueinančios agrarinės kultūros tradicijos liudytojas, dalyvis ir drauge – jos reflektuotojas, aiškintojas; autorė šią dvigubą „tarp“ poziciją įvardijo *tarpininko* sąvoka. Skaitant monografiją stebina autorės pastebėtas ir įvardytas Martinaičio kūrybinio pasaulėvaizdžio artimumas filosofės Hannah'os Arendt bei antropologų Jano Assmano, Jameso Cliffordo, Alphonso Lingio, anuomet nepasiekiamų Vakarų autorių, idėjoms.

Be minėtų monografijos privalumų, dar labai svarbu, kad poetinės antropologijos prieiga leido autorei naujai interpretuoti Martinaičio poeziją, maksimaliai priartėti prie, atrodytų, efemeriškų dalykų, tokių kaip emocinės būsenos (gailesčio, gaudulio etosas), transcenduojančio subjektyvumo (meditacija). Šios Martinaičio poezijos savybės buvo pastebėtos ir kitų interpretuotojų, pvz., Sigitos Gedos; fragmentiškai apie jas užsiminta Kęstučio Nastopkos, Algirdo Juliaus Greimo, Viktorijos Daujotytės ir kitų darbuose (jie monografijoje cituojami), bet monografijoje ši intuityviai jaučiama išpūdzio efemerija įgauna teorinį kūną: apie emocijų poetiką rašoma sistemiškai, atsiremiant į pasaulyje jau egzistuojančią tokių tyrimų tradiciją. Ypač autorei čia svarbios filosofės Agatos Bielik–Robson, kritiškai vertinančios postmodernybės turinį, idėjos. Ji akcentuoja archajinėje bendruomenėje vyravusį žmogišką bendrumą, solidarumą, išgyvenimą, kylantį iš bendro likimo būti mirtingiems. Šį santykį Bielik–Robson įvardija „nuskirtinimo“ sąvoka, perimta iš prancūzų filosofo, antropologo René

Girard'o. O postmodernybėje filosofė akcentuoja „skirtumo“ laikysenas: individualizmą, egocentrizmą, vietoje emocinio išgyvenimo – refleksiją. Monografijos autorė pastebi, kad Martinaitis apie gailesčio etosą, apie žmonių bendrystę kalba beveik tomis pačiomis sąvokomis kaip ir Bielik-Robson. Svarbu ir tai, kad tarpdisciplininę prieigą autorė sugeba produktyviai nukreipti ir į specifinius literatūrinės raiškos (stiliaus, žanro, struktūros) klausimus. Skyriuje „Subjekto būsenos“, be „Gailesčio etoso“, išskirčiau ir „Transcenduojantį subjektyvumą“ ir ypač „Žanrinę emocijų rekonstrukciją“: „Tragediją ir gedulą“, „Romansus ir atmintis“, „Baladžių ironiją“. Analizuodama „Kukučio balades“ autorė sociopolitinę jų interpretaciją (Rimantas Kmita) papildė platesniu ironijos veikimu, siekiančiu egzistencinį skliautą – *žmogiškąją būklę* (p. 166). Aptarusi archajinės kultūros pasaulėvaizdį, t. y. jo fragmentų rinkinį Martinaičio poezijoje, monografijos autorė imasi *antikatarsinio* modernybės etoso ženklų fiksavimo ir interpretavimo. Šių dviejų „etosų“ konfliktišką susidūrimą autorė vadina *civilizaciniu lūžiu*, kurį Martinaičio poezijoje įkūnija paradokso figūra, veikianti kaip jau aptarto archajinio poetinio koliažo ardymoji jėga, idiliškos tapatybės erozija (p. 167). Modernybei būdingą individualistinę subjekto savivoką (kaltės jausmą, susvetimėjimą su savimi ir pasauliu, įtarumo būseną, gestą nustelbiantį diskursą) autorė fiksuoja dar 7–8 deš. Martinaičio poezijoje, bet pastebi, kad šių ženklų daugėja vėlyvojoje kūryboje, galiausiai pirmuoju nepriklausomybės dešimtmečiu perėjusioje į prozą, eseistiką, memuaristiką. Autorė ne vienu atveju pabrėžia, kad Martinaičio „kūrybiniame pasaulėvaizdyje archajiškumas neidealizuojamas. Sovietmečio pabaigos rinkiniuose vis aiškiau kritiniam stebėjimui atveriami kai kurie agrarinio mentaliteto rakursai [...]“ (p. 176).

Į sociokultūrinį sovietmečio modernybės kontekstą sugrąžina paskutinis knygos skyrius „Etnografinė savikūra“, kuriame XX a. egzistencinės įtampos laukas suvienija abi lietuvių literatūros šakas: šiaurinę ir išeivijos. Autorė visai pagrįstai teigia, kad XX a. 7-uoju dešimtmečiu debiutavusi sovietinės Lietuvos karta (Martinaitis, Juozas Aputis, Romualdas Granauskas, Jonas Strielkūnas, Vytautas Bložė ir kt.) yra, kaip ir išeivijos žemininkai ar bežemiai, savotiški egzilai, *išvietinti žmonės*, iš žemdirbiškos kaimo kultūros atsidūrę mieste, globalėjančiame modernybės lauke. Autorė rašo apie 7–8 deš. Martinaičio eilėraščių „pokatastrofinę“ atmosferą, kai laikas tarsi po sprogo sustojęs, visa nuščiuvę, nutilę, „subjektas klausosi nutolstančios savo kalbos“ (p. 184). Šią situaciją ji lygina su Algimanto Mackaus kūryba: abiejų poezijoje vyksta panaši

„bežemių“ drama, panašia avangardine linkme suka „neornamentuota“ poetika. Vis dėlto, pasak autorės,

Martinaičio ir Mackaus poetinės vizijos galiausiai prasilenkia: Mackaus pasaulėvaizdžio perspektyva išsisklaido mirtyje, nebūtyje, dužnose; Martinaičio pasaulėvaizdis nuo duženų ir chaoso tarsi atsispiria ir gręžiasi į gyvenimą, gyvybę [...] (p. 186).

Abipusinį „bežemių“ savijautos bendrumą liudija ir Liūnė Sutema, jutusi stiprų ryšį su Martinaičiu („Jeigu kam nors pavydėčiau, tai turbūt tik J. Degutytei ir S. Nėriai... Gal dar Marcelijui Martinaičiui... Kur jis ir surado tą Kukutį?..“)¹ ir kitų jo kartos rašytojų kūryba („Dėl Juozo Apučio ir Romualdo Granausko knygų nežinau, kur galėčiau nueiti, kad tik gaučiau jas perskaityti. (Juokiasi)“)². Martinaičio poezijos rinktinė, apimanti devynias vieno gyvenimo tarpsnio knygas, pavadinta *Sugrįžimas* (1998), beveik taip pat – *Sugrįžau* (2009) – Liūnė Sutema pavadins savo rinktinę. Savo ruožtu Martinaitis straipsnyje „Tautosaka lietuvių poezijoje“, parengtame pranešimo, skaityto Santaros-Šviesos federacijos suvažiavime 1985 m. pagrindu, rašydamas apie raudas, vieną iš situacinių folkloro žanrų, mini Janiną Degutytę, Justiną Marcinkevičių ir Liūnę Suteką:

poetų dėmesį atkreipė ne tiek žodinis raudų apvalkalas, intonacija, kiek ta raudiškoji įtampa ties amžino praradimo riba, žmogiška laikysena, tuštumos pajautimas ir mėginimas ją įveikti žodžiu, kūryba, kada lieka vienintelė galimybė – kalbėti.³

Grįžtu prie sovietmečiu vykusio Martinaičio savimonės brendimo ir naujos tapatybės formavimosi. Monografijos autorė, remdamasi įvairiais poeto autobiografiniais ir kitais memuarinio pobūdžio pasakojimais bei kitų autorių paliudijimais apie gyventą sovietinį laiką, daro išvadą, kad Martinaičio ir kitų jo kartos rašytojų naujos tapatybės tapsmui nemažą reikšmę turėjo tuomet pradėti leisti žymių modernistų (Jerome'o Salingerio, Albert'o Camus, Jeano- Paulio Sartre'o, Jacko Kerouaco) kūriniai, spaudoje prasprūdę Marcelio Prousto, Jameso Joyce'o,

1 *Egzodo rašytojai. Autobiografijos*, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 1994, p. 695.

2 Virginijos Paplauskienės pokalbis su Liūne Suteka „Liūnė Sutema. Tegul kalba mano poezija“. Prieiga internetu: <https://www.bernardinai.lt/2013-01-17-mire-poete-liune-sutema/> [žiūrėta 2021 10 27].

3 Marcelijus Martinaitis, „Tautosaka lietuvių poezijoje“, *Metmenys*, 1986, Nr. 52, p. 11.

Franco Kafkos kūrybos fragmentai bei tuo metu išverstos Eugéne'o Ionesco, Samuelio Becketto pjesės. Švietėjišką misiją atliko ir užsimezgę ryšiai su išeivijos autoriais, kurių kūryba tuomet funkcionavo nelegaliai. „Antrą kartą gimiau iš knygų“⁴, – prisimindamas tą laiką apibendrino poetas. Režimui oponuojančią laikyseną rodė ir rašytojų aprangos, išvaizdos, elgsenos kitoniškumas. Autorė mini Martinaičio „kukutiškus“ pokštus: lojimą, kai eidavo su bičiuliais pro sovietinio saugumo rūmus, pro Lenino paminklą ar sutiktus patruliuojančius milicininkus; „gatvės vaidinimus“ su Algimantu Kunčiumi – iš tolo pamatę vienas kitą slapstydavosi, o priartėję nusilenkdavo ir imdavo ploti. Tokią elgseną autorė apibendrina kaip „nonsensišką, *fluksišką* atsaką į realybės absurda“ (p. 200). Panašaus „nenorminio“, oficialiam rašytojo statusui priešgyniaujančio, elgesio sovietmečiu būta ir daugiau: štai Strielkūnas rašo, kad jaunystėje nuvažiavę į Biržus gatvėje su dviem draugais visokius vaidmenis vaidindavę:

gatvėj žmones stabdydavom, klausdavom kažkokių nesąmonių arba prašydavom: „Padėkite badaujantiems Kongo padegėliams...“ Dar nuotrauką turiu, kur atsisedęs gatvėje prašau išmaldos... Kaip tas leitenanto Šmito anūkas Benderis.⁵

Ilgametė „Vagos“ redaktorė Stasė Budrytė pasakojo, kad, išgirdusi apie Jono Mikelinsko mirtį, visai ne vietoje ėmusi šypsotis, nes prisiminė tokį su juo susijusį epizodą: vieną dieną leidyklos koridoriuje ji sutikusi kolegą Joną Pilypaitį – suplukusį, išpiltą prakaito. Klausianti: ko toks, kas nutikę? Jis papasakojo, kad nešėsi nusipirkęs batus, senamiestyje sutikęs Joną Mikelinską, užėję į kavinukę, pasėdėjo, „pasišildė“ mažumėlę, ėjo toliau ir priėjo gerą, patogią aikštelę – skveiriuką. Ir abu joje nusprendė pažaisti futbolą, kamuolys – dėžutė su batais. Pažaidė, iš dėželės mažai kas liko, iš batų – daugiau⁶. Vis dėlto nepralenktas sovietmečio fluksininkas liko Martinaitis – kas galėtų prilygti jo tėviškės namo kelionei

4 Cit. iš: Arkvilė Rėklaitytė, *Meistraujantis žmogus: Marcelijaus Martinaičio poetinė antropologija*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2020, p. 189.

5 Viktorija Daujotytė, *Gyvenimas prie turgaus: monografija apie Joną Strielkūną*, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2008, p. 119.

6 Iš 2015 02 01 Elenos Baliutytės telefoninio pokalbio su Stase Budryte. Beje, tame pokalbyje yra dar vienas smagus „meistraujančių“ žmonių kūrybiškumo paliudijimas: paklausus, kaip laikosi, kaip sveikata, Budrytė atsakė: kaip ta Žagarės ožka – valandėlė juoda, valandėlė balta. Ir paaiškino: prapuolė žmoguiui Žagarėj ožka, eina, visų klausinėja, ar nematė. „– O kokia tavo ožka?“ – „– Valandėlė juoda, valandėlė balta“ (pamiršo žodį „marga“).

į Vilnių, į Vanaginės sodus, arba jo padirbdintai medinei poezijos knygai *Privati istorija* (1978), Lietuvos nacionaliniame muziejuje atsidūrusiems išskutinėtiems margučiams, papuošalams žmonai. Martinaičio kūrybiškumas skleidėsi įvairiomis linkmėmis, ir tik dabar šioje monografijoje visos jo formos tapo mokslškai įteisintos, paaiškintos ir stoja į vieną gretą su žodine kūryba: poezija, proza, esetika. Be to, Martinaitis turėjo talentą ne tik rašyti įvairiažanrius tekstus, bet ir būti profesionaliu tyrėju, reflektuoti civilizacinį lūžį, ikimodernios ir modernios epochų sandūrą ir ją lydinčius emocinius išgyvenimus. Pagaliau, pasak monografijos autorės, jis pats rašė antropologiškas kitų rašytojų (Antano Vienuolio, Apučio, Granausko) literatūrinių kūrinių interpretacijas (p. 223).

Priartėjus prie pabaigos, netikėtai atsirado ir šiočia tokia kritinė recenzentės abejonė: liko įspūdis, kad literatūrinė ar poetinė antropologija, kaip teorinė žiūra, metodas, sutampa su pačiu tyrimo objektu, atliekančiu panašią savistabą. Beje, tą reflektuoja ir autorė, monografiją pavadinusi *Marcelijaus Martinaičio poetinė antropologija*. Knygos pradžioje įvardyta „antropologijų“ perskyra tyrimo eigoje neišryškėjo. Vis dėlto likčiau prie nuomonės, kad tai ne „moksliškumo“ stoka, o naujas „akademiškumo“ profilis, kuris, svarbiausia, itin tinka Martinaičio (ir ne tik jo) įvairiažanrio kūrybiškumo formoms.

Dar noriu atkreipti dėmesį į puikų knygos dailininko Roko Gelažiaus darbą: tikras „meistraujančio žmogaus“ kūrybiškumo paliudijimas.